

Rajk László

A TÉR TÁGASSÁGA

életútinterjú

Az életútinterjút készítette és a jegyzeteket írta
MINK ANDRÁS

Szerkesztette
RAJK JUDIT és MINK ANDRÁS

A borítón Rajk László Hajdu Szabolcs *Délibáb* című filmjének
forgatásán, 2013 nyarán (fotó: Szilágyi Lenke)

© *Rajk László, 2019*

© *Mink András, 2019*

Egy év alatt nagyot fordult a világ: egy évvel a párizsi emlékmű felavatása után, 1989. június 16-án már Budapesten is sor került Nagy Imre és társai újratemetésére, vagy inkább temetésére, hiszen az áldozatok elföldelését jeltelen sírokba nem tekinthetjük temetésnek.²⁴⁷ A Hősök terén tartott nyil-

²⁴⁷ A Nagy Imre-per áldozatait a kivégzésük után, 1958. június 16-án először a Gyorskocsi utcai Gyűjtőfogház udvarán hantolták el, a sírhelyeket lebetonozták. Innen 1961-ben szállították át titokban a

vános búcsúztatóhoz Bachman Gáborral együtt ti készítettétek a ravatalt, a katafalkot.

A történet jóval korábban, valamikor 1981-ben kezdődött, az 56-os forradalom huszonötödik évfordulójára készülve. Szilágyi Julival azon kezdtünk gondolkodni, hogy ezzel a túrhetetlen helyzettel kezdeni kellene valamit. Cikket akartunk írni az 56-os halottakról, egy furcsa empirikus akcióval összekötve. Elhatároztuk, hogy végigjárjuk a budapesti temetőket, megkeressük azokat a parcellákat, ahol 1956-ban eltemetett halottak vannak, és megnézzük, mi történik a sírokkal. Ugyanis a temetőben a sírhelyeket huszonöt évente meg kell újítani, ez pedig az 56-os halottak esetében éppen akkor járt le. És ha valaki nem újítja meg a sírbérleti jogot, akkor azt felszámolják.

Nagyjából tudtuk, hogy hol lehetnek a sírhelyek. Ritka az olyan történelmi idő, amikor egyszerre sok embert temetnek, mint 1956 után, ezért sejtető volt, hogy az elesetteket és a kivégzetteket egy tömbben, közös parcellákban, egymás mellett földelték el. A közemlékezet pedig majdnem minden temetőben számontartotta az úgynevezett 56-os parcellát. Onnan is tudni lehetett róluk, hogy évfordulók alkalmából rendre lovasrendőr-kordonnal fogták körbe ezeket a parcellákat.

Rákoskeresztúri köztemető 301-es parcellájába, ahol úgyszintén jellelten sírokba temették a földi maradványokat. A sírhelyek azonosítására és a holttestek kihantolására csak 1989 tavaszán került sor, a családok és az 1988 májusában megalakult Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB, lásd alább) nyomására és követelésére. Ezután kerülhetett sor a TIB és a Németh-kormány megállapodása alapján az áldozatok nyilvános búcsúztatására és a temetésre 1989. június 16-án. Az áldozatok teljes jogi rehabilitációját 1989. július 6-án mondta ki a Legfelsőbb Bíróság. Kádár János történetesen ugyanezen a napon halt meg.

Tehát Julival elkezdtek módszeresen vizsgálni, ellenőrizni, monitorozni, hogy mi is történik ezekben a parcellákban. Nagyon sok temetőt végigjártunk, és az derült ki, hogy azonnal elkezdtek széttérni ezeket a bizonyos „56-os parcellákat”, vagyis akik esetében lejárt a sírbérlet, azokat kihantolták, és kiadták a helyet a frissen elhunytaknak. Egyetlen kivétel volt, a Kerepesi temetőben a Kossuth-mauzóleum és a Munkásmozgalmi Panteon közötti rész, amelyről tudni lehetett, hogy nagyon sok olyan áldozatot temettek oda, akiket korábban parkokban, játszótereken, így többek között a Vörösmarty téren, a Ferenc téren, a Markusovszky téren és környékén hantoltak el 1956 novemberében, majd decemberben, illetve 1957. január környékén helyezték át őket a temetőbe. A Kerepesi temetőt nagyon jól ismertem, ezért az is feltűnő volt, hogy a hozzátartozók a sírokra nemcsak a halálozás évét, hanem a napját, sok esetben november 4-ét is rávésették. Ez, azt hiszem, amolyan burkolt tiltakozó gesztus volt. Szóval jártuk Julival a temetőket, és ugyan a cikket nem írtuk meg, de sokat beszélgettünk így temetésekről, és természetesen nagyon sokat kérdezgették apámról és az újratemetéséről. Julin keresztül tanúja voltam Ella néni, Szilágyi Józsefné rettentő belső vívódásainak is. Ő ebben az ügyben, a halottak azonosításának és a tisztes temetésnek a követelésében nagyon következetesen és karakánul viselkedett végig. De Losonczy Ancsúrral is sokat beszélgettünk erről, ő is nagyon hasonló traumákon ment keresztül. Bár kultúranropológusként – talán nem véletlenül – a dél-amerikai, kolumbiai halottkultusszal foglalkozott, neki is iszonyatos lelki krízist okozott az apja halálának a feldolgozása, illetve az, hogy évtizedek óta nem tudhatta, hol van az

apja eltemetve. Vagyis azt lehet mondani, hogy már hosszú évek óta intenzív kapcsolatban voltam ezekkel a családokkal, hiszen mindegyiküket érdekelte, hogy anyám annak idején hogyan járt el az apám esetében. Anyám példáját követve leveleztek, beadványokat írtak, folyamatosan bombázták, nyomás alatt tartották a hatóságokat. Ha valami kapcsán, akkor hát ezen keresztül igazán meg lehetett tapasztalni a rezsim mélyeséges cinizmusát és képmutatását. Amikor pedig már szinte célt értek, már kézzelfogható közelségbe került a sírfeltárás, olyan praktikus dolgokban is az én segítségemet kérték, honnan kerítsünk például hozzáértő és megbízható fogorvost az azonosításokhoz, mert akkor a fogorvosi azonosításban hittünk a legjobban. A nyolcvanas évek elejére egyébként már lényegében köztudott volt, hogy az áldozatok valahol a 301-es parcellában vannak. Sőt, már a párizsi szimbolikus sírhely létrehozásakor felmerült, hogy oda is kellene valamilyen jelet, jelképes síremléket állítani. Nagyjából akkor, amikor a TIB²⁴⁸ is megalakult.

Nagyon későn dőlt el, hogy a Hősök terén lesz a búcsúztatás. Hogyan tudtátok megtervezni a ravatalt? Volt már valamilyen előzetes terv, elképzelés a fejetekben?

²⁴⁸ A Történelmi Igazságtétel Bizottság 1988-ban alakult meg Hegedűs B. András szociológus V., Gerlóczy utcai lakásán az 1956-os forradalom emlékének megőrzésére, a kivégzettek méltó újratemetését és rehabilitálását követelve. Az alapítók között volt Göncz Árpád, Nagy Erzsébet (Nagy Imre lánya), Vásárhelyi Miklós, Litván György és Kozák Gyula. A TIB szerepvállalásának köszönhetően kerülhetett sor 1989. június 16-án a Hősök terén és a Rákoskeresztúri új köztemető 301-es parcellájában a mártírok felravatalozására és eltemetésére.

Alig két héttel az esemény előtt hívott Kende Péter, hogy a dolog eldőlt, és akkor most tessék megtervezni. De az égvilágon semmi nem volt a fejemben előtte. Szerintem az is az utolsó pillanatban dőlt el, hogy a TIB és az ellenzéki szervezetek szervezzék meg, mert nyilván nagyon visszás és hamis lett volna, ha ezt a pártállam hatóságaira és szerveire bízzák.

Olyannyira, hogy a párt és a kormány hivatalos képviseletétől a szervezők el is zárkóztak. A kompromisszum az volt, hogy a kormány néhány tagja, Pozsgay, Németh Miklós, magánemberként állhat csak rövid díszőrséget a ravatalnál.

Viszont ennek következtében rettentő rövid idő jutott nekünk a tervezésre és a kivitelezésre. Az egész évre az volt a jellemző, hogy elképesztően gyorsan változtak a dolgok, ezért máshogy, mint már-már bizalmi alapon nem is lehetett lépést tartani az eseményekkel. Sem azelőtt, sem azóta nem éltem át hasonló kegyelmi időszakot, amikor szinte vakon kellett bízunk egymásban, hogy ezt vagy azt biztosan meg tudja csinálni az illető, akit hirtelen felkérnek valamire. Ilyen értelemben is felemelő volt ez az időszak. A temetés szervezése, előkészítése is így ment, nagy bizalommal és méltósággal. Van Garaczi Lászlónak egy szövege az *Egy lemúr valóságai*bán²⁴⁹ erről a napról, ahogy egy nem különö-

²⁴⁹ „Az ünnepi díszbe öltözött tér, a zászlók immár súlyosan lógnak a déli verőn, mintha teleszívták volna magukat a szónokok frázisaival [...]. A gyilkolásra és mártíriumra mindig kész kisémmizettek laza halmazai. Mintha a szónoki pulpitusról sütné rájuk a nap. A megfelelő szóra várnak, és a szónokok azon igyekeznek, hogy elhitessék, mostantól minden másképp lesz, mert lejárt ugyan a kommunizmus szavatossága, de

sebben politikai érdeklődésű fiatal társaság végigpiálja a napot, de még így is érzékelik az eseményeket. Először dühített, aztán rájöttem, jó, hogy valaki őszintén egy másik olvasatát adja vissza a történeseknek, némi kritikai beütéssel, hogy „demokrácia lesz a diktatúra intézményeivel”, meg benne a köz félelmével, hogy szét fogják verni a gyászoló tömeget. Való igaz, abba a napba ez a félelem is beletartozott, bár számomra a legfontosabb mégis az volt, hogy ez egy gyászszertartás, egy emlékezés. Nem politikai üzenet, nem lánglelkű forradalmár öntudatosság, hanem pusztán gyász. Ismertem a koporsóban lévők közül többeket személyesen is, és bár emlékeim róluk halványak voltak, részei voltak az életemnek, többszörösen is. És fontos volt az özvegyek, a gyerekek, a barátaim küzdelme (valahol anyámé is), és tudtam, hogy itt és most, ezen a napon ez a legfontosabb. Többek között ezért sem tudom megbocsátani Orbánnak, hogy önző, magamutogató, a gyászszertartásra köpő beszédével megpróbálta ellopni az ünnepet, hogy az csak róla, csakis róla szóljon. Felrúgott egy megállapodást, átgázolt mindenkin, halottakon és élőkön is, akik méltósággal készítették elő ezt a napot. Én nagyon hálás vagyok a sorsnak, hogy személyes közreműködéssel, a munkámmal is leróhattam a kegyeletemet. Amikor terveztük a ravatalt, nem lehetett nem gondolni minderre, bár tervezőként a racionalitás volt az elsődleges.

el kell kerülni a hatalmi úr kínálta zűrzavart. Bármennyit szenvedtek eddig, most menjenek szépen haza. Az új törvények meghozataláig a régiak maradnak érvényben. Demokrácia lesz a diktatúra intézményrendszerével. Mindent ki lehet mondani, de semmit nem lehet megváltoztatni. Közben a komcsik bármikor löhetnek.” Garaczi László: *Mintha élnél – Egy leműr vallomása*, 1, Pécs, Jelenkor, 1995, 37–39: 38.

Úgy tudom, eredetileg azt terveztétek, hogy középre, az oszlopsor és a szobrok elé, köré építitek a ravatalt.

Az eredeti terv szerint középen lett volna a ravatal, a centrumban azzal a bizonyos hatodik, 1956 ismeretlen áldozatainak szentelt jelképes koporsóval az ismeretlen katona sírján. Az ismeretlen katona sírhelyének kultusza az I. világháború után alakult ki szerte Európában. Valójában általában pontosan tudják, ki nyugszik ezen a helyen, mégis úgy tekintenek rá, mintha ismeretlen katona sírja lenne. Ahogy minden temetőben van egy kereszt, amelynél halottak napján azok emlékére is lehet gyertyát gyújtani, akik valahol máshol vannak eltemetve, vagy nem tudjuk, merre nyugsznak. Szerencsére ebből nem lett vita, mert addigra már eldőlt, hogy a ravatal mégsem középen lesz, hanem a Múcsarnok oldalán.

Miért döntöttetek így?

Ennek nagyon egyszerű, praktikus oka volt. Losonczy Ancsúrnak akkor született kisbabája, alig kéthetes volt, ő pedig mindenképpen ott akart lenni végig, de közben szoptatnia kellett. Ezt nem lehetett megoldani a tér közepén. Azt ugyanis kizártuk, hogy oda felveszünk valami sátrat.

Ezért került a ravatal a Múcsarnok elé?

Ezért.

Hogyan folyt a tervezés?

Az első tervek, helyesebben egy makett, mint említettem, még középre tették az építményt. Ezt a tervet vita nélkül fogadta el a TIB, majd kiderült, hogy Ancsúr miatt ez nem megvalósítható. Sakk-matt. Az Andrásy út akkor teljesen fel volt bontva, éppen a földalattit újjították föl. Emiatt az első gondolatunk Gáborral ezután az volt, hogy fordítsuk meg a teret, építsünk valamit háttal az Andrásy útnak. Ugyanis az a tér természetes módon tengelyes, istenkisértés erre a tengelyre merőlegesen, az oldalára tervezni bármilyen installációt. Engem azóta is kiráz a hideg. De menet közben az is eszünkbe jutott, hogy 1957. május 1-jén, a Kádár-féle ellenforradalom győzedelmi ünnepségén pont ehhez hasonló volt az elrendezés.

Azt hiszem, a szónoki emelvény akkor kissé távolabb volt.

De mégis valahogy arra emlékeztetett. Elbizonytalanodtunk, hogy ez vajon védhető-e azon az alapon, hogy ez az esemény majdnem ugyanott és majdnem ugyanolyan elrendezésben a tér – voltaképpen az 1956-os forradalom – szimbolikus visszavétele. Megkérdeztük Kende Pétert, Litván Györgyöt, mit szólnak ehhez. Jó ideig ők is tépelődtek. Közben az is felmerült, hogy legyen a másik oldalon a ravatal, a Szépművészeti Múzeum homlokzata előtt. Akkor még nem volt internet, rohangáltam, mint pók a falon, tudós embereket faggattam, hogy mi minden volt korábban a Hősök terén. Ezekből az összeszedett anyagokból, már az újratemetés után, Peternák Miklóssal összeraktunk és magánkiadásban megjelentettünk egy könyvet

*Ravatal*²⁵⁰ címmel, ebben benne vannak a tervek, néhány fotó az építkezésről és a szertartásról, valamint Miklós remek tanulmánya a magyar újratemetésekről. Furcsa, hogy ez mennyire benne van-volt a magyar történelemben, Rákóczi, Kossuth, Batthyány, Károlyi, Bartók, vagy akár apám, és persze ez a rituálé még a rendszerváltás után is folytatódott. Azért tartottunk szükségesnek megtudni minden előzményt, mert el akartuk kerülni, hogy bármelyik újság másnap a vélt sugalmazásokon, rejtett allúziókon, vagy azon nyammogjon, hogy melléfgtunk, és ezzel teljesen más irányba vigye el az esemény értelmezését. A Szépművészetit aztán azért ejtettük, mert ott van egy kerítés. Nem lehetett volna rátolni az installációt a homlokzatra, azt meg nem engedték, hogy a kerítést ideiglenesen elbontsuk. Az pedig mégiscsak bizarr lett volna, ha a koporsók a kerítés mögött vannak. Így kizárásos alapon maradt a Múcsarnok.

Ha jól tudom, a Múcsarnokkal más baj is volt...

Több okból volt horror. Nemcsak azért, mert teljesen más szerkezet és konfiguráció, vagyis mindent át kellett terveznünk, hanem ráadásul nekem azonnal beugrott, hogy a szertartás délelőtt lesz, és akkor a nap az épület mögül süt, a Múcsarnok árnyékot vet az előtte lévő térre, az emberekre. Délután tökéletesek lennének a fényviszonyok, délelőtt azonban pusztítóak. Gondolnunk kellett a televíziós közvetítésre, meg a tengernyi fotósra, akik majd ott képeket fognak csinálni. A televíziós

²⁵⁰ Bachman Gábor–Rajk László–Peternák Miklós: *Ravatal/Catafalque*, Budapest, Na-Ne Galéria, 1990.

technika akkor még olyan szinten volt, hogy amikor például egy focimeccsen a játékos beszaladt az árnyékba, akkor a kép rövid időre zavaros, amolyan zsiszikes lett, mert a kamerának idő kellett, amíg adaptálta magát az új fényértékhez. Képzeld el, ahogy a kamera követi az emberek mozgását, amint odamennek a ravatalhoz, elhelyeznek egy szál virágot. A kamerának folyton ide-oda kell ugrálnia a fénytartományok között. Az egész közvetítés végig kásás lett volna, jóformán semmit nem lehetett volna látni. Nem volt más választás, mint fehér lepelbe burkolni az installáció jó részét. A filmesek ezt deritőnek nevezik, a fehér vászon egyenletesebben szórja a természetes fényt, ugyanis annyi reflexfénye van máshonnan, hogy csökkenti az árnyék kontrasztját. Ezen is nagyon sokat tépelődünk Gáborral, hogy ezt vajon hogyan fogjuk beadni, míg rá nem jöttünk, hogy a magyar hagyományban voltaképpen a fehér is a gyász színe. Ettől kicsit megkönnyebbedett a szívünk. De nem ezért lett így, nem rafinált művészi megfontolásból, hanem merőben praktikus okból. Más trükköket is ki kellett találnunk. Amikor ugyanis televíziós közvetítésre is készülsz, előre kell látnod nemcsak azt, hogy az installáció milyen látvány lesz a helyszínen, hanem azt is, hogyan mutat, hogyan lesz bemutatható fotókon és a tévében, a kamerák objektívjein keresztül. Borzalmas káosz, kavarodás és rettentő látványvilág tud kisülni abból, ha ezt nem gondolod előre végig. Ha például azt akarod, hogy a fotóriporterek olyan képeket csináljanak, amilyeneket te fontosnak tartasz, akkor látszólag a segítségükre sietsz és építesz egy tribünt, amire föl tudnak menni, ahonnan felülről is tudják fotózni az eseményt. Ha ezt a tribünt jó helyre teszed, minden fotós fel fog menni rá, és akkor csupa

olyan képet fogsz kapni, amilyet szeretnél. Hasonló okból terveztük úgy, hogy a szónoki emelvény úgy legyen beállítva, hogy a kamera, amikor ráközelít arra, aki éppen a gyászbeszédet mondja, a háttérben mindig a jugoszláv követség épületét mutassa. Hiszen mégiscsak ez volt az az épület, ahonnan a koporsóban fekvő halottak utolsó útjukra indultak, innen, a Hősök teréről Snagovba, majd harminc évvel később, koporsóban, visszatértek ugyanide. Nagy tanulság volt számomra, hogy ilyen diszkrétén, indirekt módon, előre kontroll alatt lehet tartani a kimenő képi világot, kézben lehet tartani egy esemény megjelenési formáját anélkül, hogy erőszakoskodnál, és magad próbálnád terelgetni az operátoröket, fotósokat. Maguktól mennek oda, ahová szeretnéd.

A televíziós közvetítésről nem volt vita?

A TIB-ben többeknek nagyon nem tetszett, hogy Horváth Ádám legyen a helyszíni tévés közvetítés adásrendezője. Én azt mondtam nekik: engem nem érdekel, milyen politikai nézeteket vall Horváth Ádám, de ha tökéletes közvetítést akartok, ráadásul három különböző helyszínről, akkor jelenleg ő az egyetlen, aki ezt le tudja vezényelni. Ő készítette a nevezetes Himnusz-felvételt a Hősök terén,²⁵¹ ami az akkori technikával igazi bravúr volt, nevezetesen, hogy a tér minden, különböző magasságú és méretű látványeleme, egy folyamatosan mozgó kamerával, kristálytisztán, élesen

²⁵¹ Horváth Ádám rendezésében, Ferencsik János vezényletével 1983 nyarán készült a Magyar Televízió Himnusz-felvétele a Hősök terén mintegy kétszáz tagú kórus és a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara közreműködésével.

látszik. Ismeri a teret, mint a tenyerét, pontosan tudja, hova kell tenni a daruskocsit, hová kell állítani a kamerákat. Az egyetlen rendező, aki erről a térről szépen komponált képekkel tud közvetíteni. Nagy nehezen, de végül beleegyeztek. Jó döntés volt, érdemes volt Ádámért is küzdeni.

Nagy vita volt arról, hogy a kormány tagjai is állhassanak díszőrséget. Neked mi volt az álláspontod?

Úgy gondoltam, a politikai racionalitás felől nézve ez is jó döntés volt, a kompromisszum elfogadása. Ezzel mégiscsak azt nyilvánították ki a kormány tagjai ország-világ előtt, hogy a maguk részéről szakítottak a kádári ellenforradalmi hazugsággal, azaz nem kezdeményeznek semmiféle hátraarcot, keményvonalas kommunista restaurációt. Ez fontos jelzés volt a ke-rekasztal-tárgyalások megkezdése előtt, ezért politikai szempontból helyesnek tartottam, hogy odaengedték őket. Ugyanakkor kezdettől az volt az álláspontom, hogy ezt a kérdést nem lehet merőben a politikai ésszerűség alapján mérlegelni. A hozzátartozók privilégiuma, hogy ebben a nagyon érzékeny kérdésben döntenek. Ez azokra tartozik, akik érzelmileg a leginkább érintettek, más nem szólhat bele. Nyers Rezső például nem állhatott ott, bármennyire is reformszellemű politikus hírében állott, mert 1957-ben KB-tagként ő is megszavazta a Nagy Imre-per elindítását, vagyis bűnrészes volt.

Ennek a döntésnek, mármint hogy a kormány tagjai is jelen lesznek, nem várt és kellemetlen

*következményei voltak rátok nézve. Megjelentek
ugyanis a biztonsági emberek...*

Igen, mondhatni, mi ittuk meg a levét. Rettenetes volt, amikor aznap hajnalban megjelentek a testőrök bombakereső kutyákkal, és elkezdtek felforgatni a helyszínt. Mi ugyanis akkor már éjjel-nappal folyamatosan dolgoztunk, hogy készen legyünk. Minden segítő kézre, minden másodpercre szükségünk volt.

Honnan jött a csapat, a stáb, a felszerelés?

A filmgyárból. Akkor Kézdi-Kovács Zsolt filmrendező volt a Mafilm igazgatója, egy nagyon finom modorú, halk szavú úriember – később sajnos kiderült róla egy s más²⁵² –, és mindenfajta felsőbb hatósági, párt- vagy kormány megbízás, jóváhagyás nélkül bevállalta, hogy ők megépítik a ravatalt, és állják a költségeket. Körülbelül három és fél millió forintba került az egész, irgalmatlan pénz egy olyan viszonylag kis költségvetésű vállalatnak, mint a Mafilm, és ezt már nem is lehetett mindenféle könyvelési trükkökkel eltüntetni. Ráadásul alig öt nappal előtte tudta meg, hogy ez most lesz. Azonnal kiadta az utasítást, hogy minden mással le kell állni, az egész filmgyár ezen dolgozzon. Nagyon tiszteltem ezért a döntéséért. A Mafilm akkor az egyik legfantasztikusabb vállalat volt az országban, rengeteg nagyszerű, képzett és tapasztalt szakemberrel. És tényleg beleadtak apait-anyait.

²⁵² 2004-ben fény derült arra, hogy az 1956-os forradalom leverése után Kézdi-Kovács Zsoltot az akkor még szintén főiskolás Szabó Istvánnal együtt letartóztatták, majd az állambiztonság együttműködésére kényszerítette őket.

Mi volt a munkamenet?

Mi lerajzoltunk valamit, mondván, ne is kérdezzék, szerintünk hogyan lehet megcsinálni, mert legfeljebb kórsa ötleteket adhatunk, de így kell majd kinéznie. És megcsinálták. A hatalmas lepleket összevarrták, majd valahogy fölapplikálták az oszlopokra, állványzatra. Fogalmam sincs, hogy csinálták, látni is rémisztő volt. Gondold el, egy ekkora leplet összevarrni, oda-vinni, szétteríteni, majd fölfeszíteni. Meg lehetett újra tapasztalni, milyen különös is a munkakultúra ebben az országban: linkek is voltak, slamposak is, piáltak is (ahogy mi is), de közben rettentő odaadással és elképesztő találékonysággal dolgoztak. Senkinek sem kellett fogni a kezét, sőt nem is szerették, ha bele akartunk szólni. Eldöntötték maguk, hogyan akarják csinálni, és vállalták is érte a felelősséget. Ráadásul mindegyik csapat a maga útját járta, rábízta az utánuk jövőre, hogyan folytatják. Utolsó este egy kiadós vihar is a nyakunkba szakadt. Az oszlopok már be voltak vonva feketével, a szél egy darabon letépte a vásznat, amely csattogott a villámló éjszakában, mint egy gigászi fekete vitorla, mi pedig azt lestük, kibírja-e az építmény, vagy ott omlik össze a szemünk láttára. Lidérces volt. És a környékeliek? Jöttek mindenhonnan, a környező házakból, utcákból, hoztak kávékat, szendvicset, süteményt, teát, késő este és éjszaka is, hogy egy pillanatra se kelljen leállnunk. De a legmeghatóbb az volt, amikor ezek a díszletmunkások, ezek a meglehetősen blazírt szakik, akik egy Liz Taylor-kaliberű sztárt úgy taszajtottak félre a forgatáson, mint a pinty, ha valami szöveget kellett valahova beverni, mind ott sorakoztak másnap kora hajnalban a téren, frissen fürödve, fekete

öltönyben, megilletődve. Alig két órájuk volt átöltözni. Mivel sokan közülük vidékiek voltak, szerintem már jó előre magukkal hozták az ünneplőjüket, lecuccoltak a filmgyárban, majd a munka végeztével, hajnalban visszamentek, lemosdottak, átöltöztek, és újra ott álltak. Én is hazamentem, átöltöztem. Mire visszaértem, már mind ott voltak, a kicsit kopott érettségi öltönyeikben, de a derekukon a szögestáska és a szerszámok, hátha lesz még valami munka. Számomra olyan mozgalmas és fárasztó volt ez a pár nap, hogy úgy éreztem, csak úgy átfolyt rajtam. Napokkal később kezdtem csak felfogni, mi is történt itt.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

MAGVETŐ
KÖNYVKIADÓ ÉS KERESKEDELMI KFT.
www.magveto.hu
www.facebook.com/magveto
magveto.kiado@lira.hu
Felelős kiadó Dávid Anna

Készült a Szekszárdi Nyomda Kft.-ben, 2019-ben
Felelős vezető Vadász Katalin igazgató

Felelős szerkesztő Schmal Alexandra
Korrektor Tomka Eszter
A kötetet Pintér József tervezte
Műszaki vezető Takács Klári
Képfeldolgozás: Szilágyi Lenke
Kiadványszám 8984
Kner Antikva betűtípusból szedve
ISBN 978 963 14 3878 9
ISSN 0324-797X